

FADL EL-I'TİZÂL EL-MU'TEZİLE

Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Müellifleri : Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî
El-Kâdî Abd el-Cabbâr
El-Hâkim el-Cümeşi

Bulan ve tahkik eden : Fuâd Seyyid, Tunus, 1974

Kendisinden bahsedeceğimiz kitap üç metin ihtiva etmektedir :

- 1) Ebû'l-Kâsım Abdullah el-Belhî'nin Makâlât el-İslâmiyyîn adlı eserinin Zikr el-Mu'tezile bölümü.
- 2) El-Kâdî Abd el-Cabbâr'ın Fadl el-I'tizâl ve Tabakât el-Mu'tezile'si.
- 3) El-Hâkim el-Cümeşi'nin Şerh Uyûn el-Mesâil'inden Mu'tezile tabakatının son iki tabakası.

Mu'tezile ve ricalini tetkikte en yeni ve önemli bir kaynak olma hüviyetini koruyan eser 451 sayfa ihtiva ediyor.

Muhakkik eserin mukaddimesine ayırdığı sayfalarda Mu'tezile'ye ait kaynak eserlerin Yemen'de muhafaza edilmesini, 1952 de Mısır Milli Eğitim Bakanlığı mensuplarının bunları ilim dünyasının hizmetine takdim ettiğini belirttikten sonra Mu'tezile'nin Mu'tezile ismiyle anılışının aşını araştırıyor ve bu konuda Nevbahtî, Malatî, İbn Dûreyd, İbn Kuteybe, Mes'ûdî, ve Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin görüşlerini naklediyor. Buna göre Mu'tezile siyasi bir hareket olarak Hicrî I. asrın sonunda ve II. asrın başında itikadî bir renkte

Şifilik ve Haricilikle birlikte doğmuş ve Mu'tezile ismi onlara ait olmuştur.

Tabkik usulü hakkında bilgi verilirken önce Belhî'nin kitabı ele alınıyor. Belhî Makâlât'ın mukaddimesinde şeyhi Ebû'l-Huseyn el-Hayyat'ın görüşlerine itimad ettiğini zikretmektedir. İbn el-Murteda Belhî'nin Makâlât'ından nakiller yapmıştır. El-Fark Beyn el-Fırak sahibi Bağdâdî'nin elinin altında Makâlât'tan bir nüsha mevcuttu. Mes'ûdî Murûc el-Zehab'te Belhî'nin Makâlât'ından aktarmalar yapmıştır. Cahız da Mu'cem el-Udeba'da Makâlât'tan istifade etmiştir.

Belhî eserine kaynak olarak Ebû Seyf el-Medâinî'nin (öl.H. 225) Kitâb el-Havâric'ini kabul etmiştir. O ayrıca el-Gulâbî'nin (öl. H.256 veya 300) Kitâb el-Târih'inden ve Davud el Isfahânî'den nakiller yapmıştır.

Bu bilgilere ek olarak yazma hakkında malûmat verildikten sonra Kâdî Abd el-Cabbâr'ın kitabına geçilmektedir.

Kâdî Abd el-Cabbâr'ın eseri dünyada tek nüsha halinde bulunmaktadır. El-Hâkim el-Cümeşî Şerh Uyûn el-Mesâil'de, İbn el-Murteda el-Munye v'el-Emel'de Kâdî'nin bu eserine itimad ederler. Ayrıca Kâtib Çelebi Keşf-elZunûn (1107) İbn Ebî-l-Halîd, Şerh Nehc-el-Belâğa 4/59 da, el-Safdî el-Vâfî'de (1/55), F. Râzî, Tefsir'de (1/182), İbn Hacer el-Askalânî, Lisân el-Mizân'da (3/427), Subkî Tabakât'ta (2/255) Kâdî'nin eserini zikretmektedirler.

Ebû-l-Kasım el-Belhî'nin hayatı ve eserleri hakkında da malûmat verilmektedir. El-Ka'bî lâkabıyla meşhur olan Ebû-l-Kâsım'a Belhî'e' nisbetle Belhî de denmektedir. Mu'tezile Kelâmcılarından olup zamanının şeyhidir. H.273 de doğmuş, H.309-317 veya 319 da ölmüştür. Sayı olarak 46 tane eser bırakmıştır. Eserleri daha ziyade Kelâm, Tefsir, Tarih ve Edebiyata dairdir.

Belhî'nin Zikr-el-Mu'tezile'sinde önce mektebin Tevhid anlayışı takdim ediliyor. İnsandaki kudretin yaratıcısının Allah olduğu ve bu kudretin sahibinin Allah'tan başkasının olmadığı özellikle belirtiliyor. Mu'tezile'nin umumi görüşü genel hatlarıyla belirtildikten sonra mezhebin ileri gelenleri hakkında malûmat sunuluyor.

Vâsıl b. Ata Medine'lidir. Onu yetiştiren Muhammed b. el-Hanefiyye'dir.

Amr b. Ubeyd Basra'lıdır, ama aslen Kabil'dendir.

Bu iki Mu'tezile ileri geleni takva ve ilim yönünden kuvvetli şahsiyetlerdir.

Bunlardan sonra önemli şahsiyet Ebû-l-Huzeyl el-Allâf'tır. Mevlâdır. Kendine has görüşleriyle Mu'tezile mektebinde bir otorite olduğu Ka'bî'nin onun hakkındaki ifadelerinden anlaşılıyor.

İbrahim Nazzâm Basra'lıdır. İnsan, ona göre ruhtur Ruh ise latîf bir cisimdir. İnsan istitaa ile değil, bizzat kendi varlığı ile güç sahibidir. Bir şey ikinci bir mekâna uğramadan üçüncüsünde olabilir. Bu ise tafradır.

Muammer'in künyesi Ebû Amr ve Ebû Mu'temir'dir. Basralıdır. Hareket ve sükûn üzerindeki görüşleriyle dikkati çeker.

Hişâm b. Amr el-Fuvatî Basralıdır. Kur'ân, araz ve Allah'ın sıfatları mevzuunda orijinal görüşlerin sahibidir.

Bişr b. el-Mu'temir Bağdat'lıdır. Salah-aslah konusundaki görüşleriyle dikkati çeker.

Sumâme b. el-Eşres ve Ebû Osman el-Câhız kendilerine has görüşleri olan Mu'tezile büyüklerindendirler.

Bunlardan başka reis mesabesinde Mu'tezile ileri gelenleri vardır. Müellifin devrinde olan el-İntisâr sahibi Ebû-l-Huseyn el-Hayyât bu sınıfa dahildir.

Kitapta bölgelere göre Mu'tezileye mensup olanlar da zikredilmektedir. Bunlar Medine'li, Mekke'li, Yemen'li, Taif'li, Basra'lı, Şam'lı, şeklinde takdim edilmektedir. Ayrıca Mu'tezilî fakihlerin isimleri verilmekte, meselâ İmam Züfer'in Hanefî olduğu kadar Kaderiyye'ye mensup olduğu da söylenmektedir. Buna ilâveten Mu'tezile'nin galip geldiği ülkelerin isimleri veriliyor.

Eserin son kısmı Mu'tezile'nin ismine ve Mu'tezilî hareketlere tahsis edilmiştir.

İkinci eserin metninden önce Kâdî Abd-el-Cabbâr'ın hayatı ve şahsiyeti hakkında kısa bilgi yer alıyor. Burada gözümüze çarpan husus, Kâdî'nin geniş malûmat sahibi ve fıkhîta mezhebinin şâfîlik oluşudur.

Kâdî Abd-el-Cabbâr, Fadl-el-İ'tizâl ve Tabakât-el-Mu'tezile başlıklı eserine aklın Mu'tezile mektebince aldığı değere işarette bu-

lunarak giriş yapıyor ve Müslümanlar arasında vuku bulan ilk ihtilaflara temas ediyor. Bunların takdiminden Mu'tezile'nin ortaya çıkışına geliniyor, pek çok misale bilhassa Hz. Peygamber'den (S.) nakillerle Mu'tezile'nin temel anlayışının haklılığına zemin hazırlanıyor. Bu kısım veciz bir şekilde ayet ve hadislerle Mu'tezile'nin asıl görüşlerinden olan el-Menzile beyn el-Menzileteyn anlayışına bağlanıyor. Mü'min ile kâfir arasında üçüncü bir sınıf olan fasıkın mevcudiyetinin kabulü ile bu kısım sona eriyor. Daha sonra mütekellimlerin ve kelâmî mekteplerin tertibinden, Mu'tezile'ye medihden, Kaderiyye'ye zemmden sözediliyor... Kaza ve kader, Allah'ın yaratması, irade, taat ve masiyetlerin işlenmesi, iblis, hayır ve şerrin Allah'a izafesi, Kelâm'ın bid'at oluşu, Mu'tezile'nin Sünnete bağlı olmayışı ve bazı ahiret halleri hakkındaki meselelere Mutezile açısından temas edildikten sonra Mu'tezililer on tabaka halinde takdim ediliyor.

İlk tabakayı teşkil eden sahabe arasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. İbn Mes'ûd'un isimleri göze çarpıyor. Zira Mu'tezile zannedildiği gibi az değil, çoktur. Kâdî Abd-el-Cabbâr'ın telaşı ise bunu isbat etmektir. Çünkü Mu'tezile Tevhid ve Adalete bağlı olanların yoludur.

İkinci tabakada Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile Muhammed el-Hanefiyye dikkat nazarımızı çekiyor.

Üçüncü tabakada Hasan el-Basrî Mu'tezile mensupları arasında yer alıyor. Onun Emevî Halifesi Abd-el-Melik b. Mervan'a Kader mevzuunda yazdığı risalesi metin halinde takdim ediliyor. Zaten bu ilk üç tabakada Mu'tezile'ye mensup olarak gösterilenlerin bu mezhebe dahil edilmiş sebepleri daha ziyade onların herhangi bir sebepten dolayı kader konusunda konuşmuş olmalarıdır.

Dördüncü tabakadan itibaren asıl Mu'tezile ileri gelenlerinin isimlerini görüyoruz. Gaylan el-Dımeşkî birinci sırayı işgal ederken Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd onu takip ediyorlar. Bu sonuncular hakkında geniş bilgi veriliyor.

Daha sonraki tabakalarda Mu'tezilî olan pek çok kişi hakkında malûmat sunuluyor. Ayrıca bu tabakaların dışında Mu'tezile'nin temel prensiplerine yakın mevzularda konuşanlardan sözediliyor. Bunlar arasında Ma'bed el-Cuhenî, Ca'fer Sadık, Vehb b. Münebbih ve kardeşi Hummâm b. Munebbih, Evzâî, Ömer b. Abd-el-Aziz ve Katade gibi şahsiyetleri görüyoruz.

Kâdî'ya ait Fadl-el-Itizâl ve Tabakât-el-Mu'tezile metni Tevhid, adalet ve vaîd konularına ayrılan bölümlerle sona eriyor.

Tanıtmasını yaptığımız kitabın son kısmında el-Hâkim el-Cumeşî'nin (öl.494 H.) hayatı, şahsiyeti ve eserleri konusunda bilgi verildikten sonra Onun Kâdî Abd-el-Cabbâr'ın eserine ilâve ettiği iki tabakanın metni sunuluyor.

Bu tabakalar onbirinci ve onikinci tabakalardır ve müellifin Şerh el-Uyûn kitabından alınmışlardır. Bu iki tabakaya giren Mu'tezilileri tanıtmak ve haklarında bilgi vermek te el-Hâkim el-Cumeşî'ye düşen görev oluyor.

Kendisinden bahsettiğimiz kitap titizlikle hazırlanmış fihristleri ihtiva ediyor. Bunlar tahkikte kullanılan kaynaklar, isimler, künyeler, yer ve ülkeler fihristleriyle konular fihristinden teşekkül ediyor.

Kitap bütünüyle İslâm düşünce tarihi üzerinde araştırma yapanlar için faydalıdır. Çünkü üç yeni kaynağı araştırmacıların hizmetine takdim etmektedir. Mu'tezile'nin bilhassa Mu'tezilî kimselerce tanıtılması ve bu alanda Mu'tezile mensuplarınca bilgi verilmesi gerek bu itikadî mezhebi tanıma ve gerekse muarızları olan diğer kelâmî mekteplerin onlar hakkındaki kanaatlarını, verdikleri bilgileri değerlendirip İslâm ilim ve fikir hayatının geçmişi mevzuunda doğruyu bulup hâl ve geleceği aydınlatması bakımından sözünü ettiğimiz bu eser önem ve kıymet taşımaktadır.